

Keizer Wilhelm II

John C.G. Röhl

Keizer Wilhelm II

Een biografie

Vertaald door Rob Hartmans

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 3281 4

© 2013 John C.G. Röhl

First published by Verlag C.H. Beck, München 2013

Oorspronkelijke titel *Kaiser Wilhelm II*

Oorspronkelijke uitgever Verlag C.H. Beck

Omslagontwerp © Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © Wilhelm II, 1893 (oil on canvas), Keller, Ferdinand (1842-1922) /

Private Collection / © Galerie Bilderwelt / Bridgeman Images

Kaarten © Peter Palm

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voorwoord bij de Engelse uitgave

Deze beknopte levensbeschrijving van keizer Wilhelm II, de oudste kleinzoon van koningin Victoria en degene die het machtige Duitse Rijk in 1914 in de afgrond van de Eerste Wereldoorlog stortte, is gebaseerd op ongeveer vijftig jaar archiefonderzoek, waarvan ik de resultaten, eerst in het Duits en vervolgens in het Engels, heb gedocumenteerd in een driedelige biografie van in totaal zo'n vierduizend bladzijden.¹ De belangrijkste en interessantste zaken uit deze gedetailleerde biografie heb ik samengevat, en aangevuld met een op zichzelf staande interpretatie van de persoonlijkheid en politiek van de laatste Duitse keizer. Dit boek kan door iedereen die meer informatie wil ook worden gebruikt als een soort vademecum bij het grotere werk. In de voetnoten verwijs ik geregeld naar de driedelige biografie.

Gezien de centrale rol die de keizer vervulde bij de besluitvorming in zijn machtige Rijk, is dit boek logischerwijs ook bedoeld als bijdrage aan het momenteel zeer levendige debat over de oorzaken en het karakter van de Eerste Wereldoorlog. Toen dit dunne boek in 2013 in Duitsland werd gepubliceerd, waren academische historici al lange tijd tot een consensus gekomen waar het ging om de Duitse geschiedenis van de eenwording in 1871 tot aan de totale vernietiging onder Hitler in 1945. In deze vrij algemeen aanvaarde interpretatie ging men ervan uit dat de dynamische energie die door het verenigde Pruisisch-Duitse Rijk werd gegenereerd tegen het

einde van de negentiende eeuw door buurlanden werd gezien als existentiële bedreiging van het Europese statenstelsel. Hierop werd eerst door Frankrijk en Rusland en vervolgens ook door Groot-Brittannië gereageerd door toenadering tot elkaar te zoeken, en uiteindelijk de Triple Entente te vormen. Dit was een ontwikkeling die Duitsland op zijn beurt ervoer als een 'omsingeling' en in toenemende mate ook als een onduldbare inperking van zijn rechtmatige mogelijkheden om zich te ontwikkelen. Het omgaan met dit snelgroeiende 'Duitse probleem' zou van alle partijen uitzonderlijke wijsheid, zelfbeheersing en tact gevergd hebben. In de eerste plaats gold dit natuurlijk voor Berlijn, waar deze eigenschappen echter in de grillige, militaristische, autocratische monarchie van keizer Wilhelm II op spectaculaire wijze ontbraken. De hoofdoorzaak van de Eerste Wereldoorlog (en daarmee ook van de Tweede Wereldoorlog) lag dus volgens zowel Duitse als Britse en Amerikaanse historici in dit fundamentele conflict tussen Duitslands drang naar suprematie en de vastbeslotenheid van Groot-Brittannië en zijn continentale bondgenoten om het bestaande machts evenwicht in Europa te handhaven. Wat voor iedereen, en niet in de laatste plaats voor Duitsland zelf, catastrofale gevolgen zou hebben, was de beslissing van keizer Wilhelm II en diens politieke en militaire adviseurs om de groeiende spanningen tussen de ten dode opgeschreven, multinationale Habsburgse monarchie en zijn kleine, expansionistische buurland Servië in juli 1914 te gebruiken als voorwendsel voor een zorgvuldig geplande aanval op Frankrijk en vervolgens Rusland. Dit alles was buitengewoon zorgvuldig gedocumenteerd en er bestond nauwelijks twijfel dat het zo was gegaan.²

Rond de honderdste herdenking van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd dit paradigma echter bekritiseerd in een aantal invloedrijke studies over het ontstaan van desbetreffende oorlog. Hierin werd een enigszins afwijkend verhaal verteld, waarbij eerder de voorkeur werd gegeven aan een horizontaal (pan-Europees) dan aan een verticaal (Duitslandcentrisch) perspectief, met als doel erop te wijzen dat in 1914 in alle Europese landen oorlogszuchtige

tendensen bestonden, zodat minder de nadruk werd gelegd op de bedoelingen van de machthebbers in Berlijn.³ Het was alsof, nadat men er vijftig jaar lang van uit was gegaan dat Duitsland (en in mindere mate Oostenrijk-Hongarije) verantwoordelijk was voor de catastrofe van de Grote Oorlog, deze historici terugkeerden naar de interpretatie die in de jaren 1920 en 1930 populair was, namelijk dat de Europese naties in de zomer van 1914 onbedoeld ‘over de rand, in de kokende ketel van de oorlog waren gegleden’, zoals de Britse premier David Lloyd George het in zijn memoires formuleerde.⁴

Deze twee versies van hoe en waarom de gruwelijke Europese burgeroorlog van 1914-1918 uitbrak sluiten elkaar niet volledig uit, aangezien de politiek van de Duitse leiders natuurlijk niet geïsoleerd moet worden bekeken – hun mentaliteit en politiek waren in hoge mate een reactie op wat er om hen heen gaande was en op wat ze dachten dat er gaande was, en in dat opzicht is de nieuwe nadruk op Europa als geheel van onschatbare waarde. Niettemin blijft er tussen deze twee paradigma’s een onoplosbaar conflict bestaan. De opvatting dat in juli 1914 de grote mogendheden zonder het te beseffen, als waren ze slaapwandelaars, de oorlog in struikelden, waarbij de een niet meer verantwoordelijkheid droeg voor de ramp die zich hierna voltrok dan de ander, laat zich uiteindelijk niet verenigen met de opvatting dat de keizer en diens paladijnen met hun bondgenoten in Wenen opzettelijk samenspannen om een oorlog te beginnen. Een oorlog die tot doel had een einde te maken aan de onverdraaglijke beperkingen die hun werden opgelegd door het Concert van Europa, zoals de Europese machtsbalans in de postnapoleontische tijd werd genoemd. De omstandigheden leken gunstiger dan ooit; dit was dé tijd om de Duitse hegemonie op het Europese vasteland te vestigen – voor het te laat was. In deze laatste interpretatie voerden Frankrijk, Rusland, Groot-Brittannië en uiteraard Servië geen oorlog om de een of andere onverantwoordelijke, onbegrijpelijke reden, maar om hun voortbestaan veilig te stellen, waarbij ze tijdens deze oorlog een onvoorstelbare prijs betaalden, zoals ze dat in de jaren 1940 weer zouden doen. Ik ben er-

van overtuigd dat de stelling dat Europa de Eerste Wereldoorlog in is ‘gegleden’ alleen staande te houden is als men met opzet veel bekende, spijkerharde bewijzen van het tegendeel, waarvan ik in deze biografie van keizer Wilhelm II opmerkelijke voorbeelden citeer, weglaat of bagatelliseert.

Keizer Wilhelm II was heerszuchtig, impulsief en behept met achterhaalde ideeën over het goddelijk recht van koningen en de grootheid van Pruisen en Duitsland, die door God gewild was. Maar tegelijkertijd was hij onzeker en overdreven gevoelig voor vermeende aantastingen, hoe gering ook, van zijn keizerlijke waardigheid of zijn dynastieke missie. Het lijkt erop dat hij de minst geschikte persoon was om de immense macht van de militaire monarchie van de Hohenzollerns te dragen, en dat op zo’n kritiek moment in de geschiedenis van Duitsland en Europa. Niettemin stond hij dertig jaar lang – vanaf het moment dat in 1888 zijn vader aan kanker overleed tot aan zijn smadelijke vlucht naar Nederland in november 1918 – aan de top van het machtsapparaat van het keizerrijk. Alle generaals en admiraals, kanseliers, ministers en ambassadeurs die onder hem dienden waren door hem benoemd en waren, zolang ze die functie uitoefenden, afhankelijk van de gunst van de ‘Allerhoogste’. Wilhelm II volgde de gebeurtenissen in binnen- en buitenland op de voet. Hij was zo schichtig dat zijn gedrag af en toe grensde aan waanzin; hij vaardigde voortdurend bevelen uit en voorzag diplomatieke telegrammen van dikwijls woedende kanttekeningen, waarvan er in de archieven duizenden bewaard zijn gebleven. Zijn eigen woorden en daden maken duidelijk dat hij in veel opzichten gezien kan worden als een voorloper van Adolf Hitler, niet in de laatste plaats door het giftige antisemitisme waarvan hij in ballingschap blijk gaf. En uiteraard was hij, de Oberste Kriegsherr van Pruisen, degene die, nadat hij er daarvoor al verschillende malen bij Oostenrijk op had aangedrongen Servië aan te vallen, op 4 juli 1914 het fatale bevel gaf dat zulke rampzalige gevolgen zou hebben.

In dit dunne boek heb ik de opmerkelijkste informatie gebundeld over Wilhelms traumatische geboorte en opvoeding, de opeen-

stapeling van zijn persoonlijke macht na het ontslag van vorst Bismarck in 1890, en zijn gevaarlijke ontvankelijkheid voor pluimstrijkerij en achterkamertjesgekonkel, waardoor hij en zijn hof zo kwetsbaar werden voor schandalen. Vóór alles schetst dit boek Wilhelms adembenemende ambitie om zijn land te leiden naar wat hij zelf ‘napoleontische suprematie’ noemde – als het kon met vreedzame middelen, als het moest door middel van oorlog. Dit streven vormde de kern van de grote Europese crisis van de eerste helft van de twintigste eeuw. Toen Wilhelm aan het einde van zijn leven terugkeek op zijn eigen regeerperiode, zag de keizer in ballingschap in Adolf Hitlers verovering van Noorwegen, Denemarken, Nederland, België en Frankrijk in 1940 de vervulling van zijn eigen hegemonaal ambities. Hij jubelde, in het Engels, tegen een Amerikaanse vriend: ‘De briljante bevelhebbers in deze oorlog komen uit mijn school, ze vochten onder mijn bevel tijdens de [Eerste] Wereldoorlog als luitenants, kapiteins en majoors. Opgeleid door Schlieffen voerden zij de plannen uit die hij onder mijn leiding had uitgewerkt, precies zoals wij dat in 1914 deden.’⁵ Deze woorden spreken voor zich.

John Röhl

Sussex, 27 januari 2014

Voorwoord bij de Duitse uitgave

Nog niet zo lang geleden gold Wilhelm II als ‘onpersoon’. De vorst die dertig jaar lang (van 1888 tot 1918) als Duitse keizer, koning van Pruisen en Oberste Kriegsherr in het hart van Europa regeerde over het machtige Pruisisch-Duitse keizerrijk, werd door de Duitse historici grotendeels genegeerd. Geen van hen besteedde serieuze aandacht aan deze kameleontische, machtsbewuste en alom aanstootgevende heerser, die in 1890 de grondlegger van het Duitse keizerrijk, vorst Bismarck, ontsloeg, een tegen Groot-Brittannië gerichte reuzenvloot liet bouwen en in 1914 zijn bloeiende Rijk in de Eerste Wereldoorlog stortte. Je hoeft geen Sherlock Holmes te zijn om te zien wat de oorzaak was van dit opvallende verzuim: evenals het verraderlijke zwijgen in *The Hound of the Baskervilles* had de taboeïsering van Wilhelm II tijdens de Weimarrepubliek en het Derde Rijk een duidelijk doel. Ze maakt deel uit van het streven van de vaderlandse geschiedschrijving om de *Kriegsschuldfrage* van Versailles – de stelling dat Duitsland schuldig was aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog – te ontcrachten. De afgelopen dertig jaar is het beeld van de plaats die keizer Wilhelm in de Duitse geschiedenis inneemt echter grondig veranderd. Zijn persoonlijkheid, zijn wereldbeeld, zijn autocratische regeerwijze en maritieme en buitenlandse politiek staan vandaag de dag in het middelpunt van een levendig debat over de continuïteiten en breuken in de geschiedenis van de eerste Duitse natiestaat tussen 1871 en 1945. Op archiefmateriaal geba-

seerde biografieën, duizenden bladzijden tellende bronnenpublicaties, wetenschappelijke edities van zijn redevoeringen, monografieën over zijn bemoeienissen met de strijdkrachten, godsdienst, kunst, wetenschap, film en het bedrijfsleven, plus psychologisch en cultureel-antropologisch onderzoek naar zijn vriendenkring en het door schandalen omgeven hof van de Hohenzollerns – al deze onderwerpen zijn reeds uitvoerig onderzocht. Zeker, er valt nog het een en ander te doen – van de Russische en Franse archieven is nog nauwelijks gebruikgemaakt – en het eindoordeel zal voorlopig beslist omstreden blijven. Wie echter eerlijk naar de waarheid zoekt, in plaats van nostalgisch terug te verlangen naar een geïdealiseerd verleden, zal ontdekken dat als gevolg van het verzamelde feitenmateriaal de interpretatieruimte sterk is ingekrompen. In dit boek doe ik een poging om onze kennis over de laatste Duitse keizer, voortgekomen uit modern historisch onderzoek, samen te vatten. Het beeld dat hieruit oprijst, is aanzienlijk donkerder geworden.

Overzicht: Wilhelm de Laatste, een Duits trauma

Keizer Wilhelm II werd op 27 januari 1859 geboren in Berlijn en stierf op 4 juni 1941 op tweeëntachtigjarige leeftijd als balling in Nederland. Chronologisch valt zijn leven dus vrijwel volledig samen met de opkomst en ondergang van de eerste Duitse natiestaat, die Bismarck – door middel van de oorlogen van 1864, 1866 en 1870-1871 – grondvestte, en die in de catastrofe van de Tweede Wereldoorlog abrupt ten onder ging. Wilhelm II was allesbehalve een stilzwijgende toeschouwer van de enorme gebeurtenissen tijdens zijn leven. Van zijn troonsbestijging in het ‘driekeizerjaar’ 1888 tot aan zijn abdicatie en vlucht naar Nederland op 9 november 1918 was hij niet alleen het titulair staatshoofd, maar heerste hij op directe en persoonlijke wijze over het Duitse Rijk en vooral het belangrijkste onderdeel daarvan: het machtige militaire koninkrijk Pruisen.

Een dictator was Wilhelm evenwel niet. Hij was altijd gedwongen tot overeenstemming te komen met de Rijkskanselier en de minister-president van Pruisen, met de Pruisische ministers en de staatssecretarissen* van de Rijksdepartementen, met de Rijksdag en

* In de Rijksregering van het Duitse keizerrijk (1871-1918) voerde alleen de Rijkskanselier de ministertitel. De leiders van de verschillende departementen waren aan hem ondergeschikt en dienden zijn instructies uit te voeren. Daarom was hun titel die van Staatssekretär, oftewel staatssecretaris. De ambtelijke leiding van de departementen was in handen van Unterstaatssekretäre [vert.].

de Pruisische Landdag, evenals met de regeringen van de overige koninkrijken, groothertogdommen, hertogdommen en Vrije Steden die deel uitmaakten van het Duitse Rijk. In toenemende mate werd zijn persoonlijke invloed ook ingeperkt door de publieke opinie, die kenbaar werd gemaakt door politieke partijen, kerken, vakbonden, belangenorganisaties, pamfletten, de pers en demonstraties van de bevolking. In het centrum van de macht daarentegen, en vooral als het ging om benoemingen, militair en buitenlands beleid en bewapeningspolitiek, was het keizer Wilhelm II die, tot aan het besluit in 1914 om ten oorlog te trekken – een beslissing waarbij hij een belangrijke rol speelde – in hoge mate de loop der dingen bepaalde. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij weliswaar in toenemende mate overschaduwed door zijn generaals, maar zelfs toen nog had hij bij alle belangrijke vraagstukken het laatste woord.

De basis van deze macht erfde de negenentwintigjarige Wilhelm II in juni 1888 van zijn grootvader en vader, aangezien het Bismarck gelukt was de ‘persoonlijke monarchie’ van de Hohenzollerns te behoeden voor de ‘constitutionele duimschroeven’ van de parlementaire controle waaraan veel gekroonde hoofden in de rest van Europa onderworpen werden. Wilhelm ging echter nog veel verder. Niet alleen ontsloeg hij in 1890 de ‘loods’ Bismarck, om zelf het roer in handen te nemen, maar in het hieropvolgende decennium breidde hij – in het geheim geadviseerd door zijn dweepzieke, toegewijde favoriet graaf Philipp zu Eulenburg – zijn persoonlijke macht op adembenemende wijze uit. Hierbij ontbrak het de weliswaar begaafde en breed geïnteresseerde, maar ook bijzonder emotionele en rusteloze vorst echter aan het benodigde gevoel voor verhoudingen, de bezonnenheid en de intelligentie om het machtigste en meest dynamische Rijk van Europa met vaste hand te leiden. De steeds herhaalde pretentie dat hij regeerde bij de gratie Gods, zijn agressief uitgedragen autocratische houding, zijn met veel sabelgletter gepaard gaande militarisme, zijn overduidelijke narcisme en de byzantijnse slaafsheid die hierdoor aan het hof en zelfs bij de hoogste staatsdienaren ontstond, wekten de indruk dat men terug

was in de achttiende eeuw, en werden alom gezien als een belediging van zijn eigen volk. De schandalen en crises, die velen al aan het begin van zijn bewind hadden voorspeld, lieten niet lang op zich wachten. Eveneens tot mislukken gedoemd waren zijn boerenslimme pogingen om, met behulp van zijn verwantschap met zowel het Britse koningshuis als de Russische tsarenfamilie, te verhullen dat hij streefde naar de hegemonie in Europa. Via de start van het bouwprogramma voor een immense oorlogsvloot in 1897, zijn opstelling in de Russisch-Japanse oorlog van 1904-1905, de eerste Marokkocrisis in 1905-1906, de Bosnische crisis van 1908-1909, de Agadircrisis van 1911 en de twee Balkanoorlogen in 1912-1913, slingerde de weg zich naar de afgrond van de Eerste Wereldoorlog.

Met zijn smadelijke vlucht naar Nederland in november 1918 verloor keizer Wilhelm het laatste beetje invloed op de Duitse politiek dat hij nog had. Hij slaagde erin te voorkomen dat hij als oorlogsmisdadiger werd uitgeleverd aan een internationaal tribunaal dat zou worden ingesteld door de zegevierende mogendheden, en dat hem zo niet ter dood had veroordeeld, dan toch minstens tot levenslange verbanning naar Duivelseiland, de Falklandeilanden of een eilandje in Nederlands-Indië. In de drieëntwintig jaar die hij als balling leefde ontwikkelde de verbitterde ex-keizer een paranoïde racisme en Jodenhaat die niet onderdeden voor het rabiante antisemitisme van de nazi's. Hij zou zich met wapperend vaandel bij Hitler hebben aangesloten, als deze bereid zou zijn geweest hem weer op de troon te zetten. Zodoende laat ook het hoofdstuk over de jaren dat de keizer een machteloze balling was duidelijk zien in hoeverre er in de eerste helft van de twintigste eeuw in de Duitse geschiedenis sprake was van continuïteit. Maar laten we beginnen bij het begin: de noodlottige geboorte van de toekomstige troonopvolger op 27 januari 1859.

De gekwelde prins van Pruisen (1859-1888)

De moord op de ziel van een troonopvolger

De bruiloft van zijn ouders in Londen in 1858 moest bijdragen aan een hechtere relatie tussen enerzijds Groot-Brittannië, met zijn reusachtige overzeese imperium, en het koninkrijk Pruisen, dat op het Europese vasteland in opkomst was. De zeventienjarige prinses Victoria, die Vicky werd genoemd, was het oudste kind van koningin Victoria en haar gemaal prins Albert van Saksen-Coburg en Gotha. Bruidegom prins Friedrich Wilhelm (Fritz) was de enige zoon van de eenenzestigjarige prins Wilhelm van Pruisen, die sinds kort als regent optrad voor zijn geesteszieke en kinderloze broer, koning Friedrich Wilhelm IV. Met de geboorte van de zoon van het jonge paar, op 27 januari 1859, leken de toekomst van de Hohenzollern-dynastie en de vrede in Europa voor de komende decennia veiliggesteld. Symbolisch was dat de nieuwgeboren Pruisische prins ook de voornamen van zijn Britse grootouders kreeg: Friedrich Wilhelm Viktor Albert.⁶

De bevalling vond plaats op de bovenste verdieping van het kroonprinselijk paleis aan de Berlijnse laan Unter den Linden. De precieze omstandigheden waaronder het kind geboren werd zijn heel lang onduidelijk gebleven, maar dankzij documenten uit het archief van de koninklijke familie staan die nu vast. In de namiddag van 26 januari begonnen bij de moeder de weeën. De vader, die tij-